

Kur'an'da Gaflet Kavramı

M. Faik YILMAZ*

ABSTRACT

CARELESSNESS CONCEPT IN THE KORAN

Carelessness, is the subject of this article. we can see this concept in 35 verses. In 11 verse the statement is 'Allah is not carelessness about his creatures (Universe and Mankind).

The second main subject is the Prophet, He is not also carelessness because heh has a big mission (to transmit the holy message to people).

Koran shows the fields that the human is arelessness in four categories:

1- Signs of Allah, 2- Death, 3- The Day of Judgement, 4- The carelessness of idols about themselves.

Koran gives us the results of carelessness and warn us about them.

Key Words: *Unaware, Carelessness, Aim, Belief, Oppression, Fault, Forget*

İnsanların, kullandıkları her kelimeye yükledikleri bir anlam vardır. Kelimelere yüklenen bu anlam vasıtasıyla insanlar, birbirlerine meramını anlatabilmektedirler. Yüce Allah'ın, insanları doğru yola davet etmek için peygamberleri vasıtasıyla göndermiş olduğu kitaplar da aynı dili ve kelimeleri kullanmışlardır. Özellikle son peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'i tebliği ile görevlendirdiği Kur'ân-ı Kerim'i de Arapça olarak indiren Yüce Allah, Kitab'ında o dönemde yaşayan insanların anlayabilecekleri açık bir dil kullanmıştır. Kısacası Kur'ân'ı oluşturan ifadelerin tümü, o günkü insanların kullandıkları dilden başka bir şey değildi.

Ancak bu ifadelerin bir kısmı, İslâm'ın dünya görüşüyle yeni yeni anlamlar kazanmaya başladı. Çünkü, Kur'ân, yeni bir din, yeni bir kültür, yeni bir ahlak ve hayat anlayışı getirmişti.

İşte bu yeni dinin ve kültürün tesiriyle bazı ifadeler, cahiliye döneminde kullanılageldikleri anlamın dışında başka anlamlar kazanmaya başladılar. Aynı durum, Kur'ân'ın nüzûlünü tamamlamasını müteakiben İslâm'ın karşılaştığı diğer medeniyetlerden etkilenmesi sonucu oluşan, İslâmî kavramlar için de geçerlidir.

Gaflet kavramı değişik şekillerde Kur'ân'da otuz beş ayette geçmektedir. Bunlardan on birinde Allah'ın gafil olmadığı ısrarla vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber de gafillerden olmaması hususunda uyarılmakta ve insanların bir çok hususta gaflete düştükleri müteaddit defalar tekrar edilmektedir. Oysa bugün

* **Yrd. Doç. Dr.**, 100. Yıl Üniversitesi Öğretim Üyesi.

kullandığımız gaflet kavramına bu kadar önemli bir anlam yüklememekteyiz. O halde bu kullanım ve anlam farkı nereden kaynaklanmaktadır? Bu sorun araştırmamızın özgün problemi olmaktadır.

Gaflet kavramının Kur'ân'da hangi anlamlarda kullanıldığını, İslâmi literatürde, özellikle İslâm ahlakında kazandığı yeni anlamlar, araştırmamızın yönlendirici temel sorunlarıdır. Öyleyse, önce bu kavramın semantik tahlilini, Kur'ân'da kullanıldığı şekilleri ve gafletin yol açtığı olumsuzluklara değinmemiz gerekmektedir.

1. GAFLET KAVRAMININ SEMANTİK TAHLİLİ

1. 1. Gaflet Kelimesinin Anlam Alanı

Gaflet kelimesi ve müstakları lügatte; “boş bulunma, dalgınlık, dikkatsizlik, ihtiyatsızlık, ihmal, endişesizlik, terk etmek, yanılmak, gizlemek, bolluk içinde olmak, üzerinde işaret ve alamet bulunmaması, hayrı umulmayıp şerrinden korkulmaması, kendisinde hayır bulunmaması, asaleti bilinmemesi, tanınmama, şiirin şairinin bilinmemesi, yerin yağmur almaması”¹ gibi manalara gelmektedir. Seyyid Şerif Cürcânî (816/1413) gafleti, “nefsin hoşuna giden şeye tabi olmasıdır” diye tarif ettikten sonra, “gafletin en basiti vakti boşa geçirmektir. Bir şeyden gaflette olmak ise ona aldırış etmemek, umursamamaktır” der.² Gaflet kelimesi ile ilgili olarak zikredilen bu anlamların yanında Kur'ân'da daha çok “bir şeyden haberi olmamak” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Mesela, Hz. Yakub, oğullarına ısrarla kardeşleri Hz. Yusuf'u beraberlerinde götürmek istediklerinde “De ki: Onu götürmeniz beni üzer, korkarım ki sizin haberiğiniz yokken **(ve entüm anhü ğâfilüne)** onu kurt yer!”³ ifadesinde olduğu gibi. Bu ayette geçen gaflet ifadesinde dikkatsizlik, ihmal veya endişesizlik gibi menfi anlamlar dışında, yalnızca “habersiz olmak” gibi masum bir anlam bulunmaktadır. Müslümanların savaş esnasında namaz kılarken silah ve mühimmatlarını yanlarında bulundurmaları gerektiğinin sebebi açıklanırken “...inkar edenler istediler ki siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gaflet etseniz de **(lev tağ-fülân)** birden üzerinize bir baskın yapsalar.”⁴ buyrulurken gaflet kelimesinin “habersiz olmak” anlamı vurgulanmaktadır.

Hz. Musa'nın, Firavun'un taraflarından birisini öldürdüğü anlatılırken “Halkın kendisinden habersiz olduğu bir sırada **(alâ hıyni ğafletin)** şehre girdi...”⁵ ifadesinde de gafletin “birşeyden habersiz olmak” anlamıyla karşılaşılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de gafletin müsbet manada kullanıldığını da görmekteyiz. Kendilerine zina iftira edilen iffetli mü'min kadınların bir özelliği olarak karşımı-

1 Zebîdî, Muhibbüddin Ebu'l-Feyz Seyyid Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-Arûs*, Mısır, 1306/1888, VIII, 47; İbnü'l-Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1410/1990, XI, 497; Mütercim Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, İstanbul 1305, IV, 9.; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe-Ansiklopedik Lügat*, 1978, Ank., s.327.

2 Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *Ta'rîfât*, ts., yy., s.162.

3 Yusuf 12/13.

4 Nisa 4/102.

5 Kasas 28/15.

za çıkan (**ğâfilât**) kelimesi, "zina gibi kötülüklerden habersiz" anlamına gelmektedir: "O namuslu, bir şeyden habersiz (**ğâfilât**), inanmış kadınlara zina iftira edenler, dünyada da, ahirette de lanetlenmişlerdir. Onlar için büyük bir azab vardır."⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *gaflet kökünden türemiş olan (**ğâfilât**) ifadesinin bu müsbet manasını şöyle izah etmektedir*: "Burada **ğâfilât** vasfı medih sıfatlarındandır. Yani ezvâc-ı tâhirât gibi fenalıktan alelittlak gafil, öyle bir şey asla hatırından geçmez, imanlı hanımlara iftira atanlar, şüphesiz dünyada ve ahirette lanet olundular; onlara öyle bir azab vardır ki azîm"⁷

*Gaflet kökünden türetilmiş olan iğfâl ise "bir şeyi atlamak, geçmek, göz önüne almamak, ihmal etmek" manalarına gelmektedir. "Kalbini bizi anmaktan alıkoyduğumuz (**men aġfelnâ**) keyfine uyan ve hep aşımlık olan kişiye itaat etme."*⁸

Bu ayetteki iğfal ifadesi gafletin o bilinen anlamından hayli uzaklaşmış, neredeyse idlal / sapma, yoldan çıkarılma gibi çok menfi bir anlam kazanmıştır.

*Müslim'in Abdullah b. Ömer ve Ebû Hureyre (r.a.)'den rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber şöyle diyor: "O insanlar ya Cuma namazlarını terketmekten vazgeçerler, ya da Allah mutlaka onların kalplerini mühürler. Sonra da gafillerden olurlar."⁹ Bu hadiste gafillerden olma, kalbi mühürlenmenin bir sonucu olarak zikredilmektedir. Oysa Kur'an-ı Kerim'de kafirler hakkında "kalpleri mühürlenmişler"¹⁰ ifadesi kullanılmaktadır. Bu da bize gafletin anlam bakımından kazandığı yeni boyutu açık bir şekilde göstermektedir. "Onlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. İşte gafiller (**ğâfilûne**) onlardır."¹¹ mealindeki ayette de gafletin kazandığı bu anlam aynı şekilde görülmektedir.*

*Diğer taraftan gaflet içinde olanların vardıkları son nokta; inanmama, yüz çevirme ve zalimlik olarak şöyle ifade edilmektedir: "Çünkü onlar bir gafletin içine dalmış oldukları halde (**ve hüüm fi ğafletin**) ve henüz iman etmemişken (bakarsın) iş olup bitmiştir."¹² , "İnsanların hesabı yaklaştı, fakat onlar hâlâ gaflet içinde yüz çevirmekteydiler(**ve hüüm fi ğafletin**)"¹³ "...Vah bize biz bundan gaflet içinde iddik (**kad künnâ fi ğafletin**) meğer biz zulmediyormuşuz."¹⁴*

6 Nur 24/23.

7 Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Akâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, Beyrut, 1397/1977, III, 56; Ebû Hayyân el-Endelûsi, *el-Bahru'l-Muhit*, Beyrut, 1403/1983, VI, 440; Ebu's-Suûd İmâdu'd-Dîn, *İrşâdu Aklî's-Sefim ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Beyrut, ts., VI, 165; Hatib eş-Şirînî, *es-Sirâcu'l-Munir fi İ'âneti alâ Ma'rifeti Kelâmi Rabbinâ'l-Hakîmi'l-Habîr*, Beyrut, ts., II, 611; Âlûsî, Şihâbu'd-Dîn Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut, 1408/1987, XVIII, 126; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İst., 1960, V, 3492.

8 Kehf 18/28. Ayrıca bkz. A'raf 7/205.

9 Müslim, "Cum'a" 40; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İst., 1992, II, 84.

10 Bakara 2/7.

11 Nahl 16/108.

12 Meryem 19/39.

13 Enbiyâ 21/1.

14 Enbiyâ 21/97.

1. 2. Gaflet Kavramının Eşanlamlıları

Gaflet kavramının farklı anlamları ve Kur'an'daki farklı kullanımlarını gördükten sonra, şimdi de gaflet kelimesine anlam bakımından yakın olan veya gafletin ifade ettiği manaları çağrıştıran ifadelere geçelim. Ragıb el-İsfehânî (502/1108) gafleti şöyle tanımlamaktadır: "Tahaffuz/savunma, korunma ve teyak-kuz/uyanıklık, açıkgozlülük azlığı sebebiyle insanın düştüğü sehiv/yanlışlık ve yanılmadır."¹⁵ Bu tanımda gafletle sehiv/yanılma arasında bir sebep-sonuç ilişkisi görülmektedir. Sehiv gafletin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. "Onlar namazlarından gaflet ederlere; ciddiye almazlar (**an salâtihim sâhûn**)"¹⁶ "Kahrolsun o koyu yalancılar! Onlar koyu bir cehalet içerisinde kalmış gafillerdir. (**Ellezîne hüm fi ğamratin sâhûn**)"¹⁷ Bu ayetlerde geçen ve sehiv kökünden türetilmiş olan "sâhûn" kelimesi "gafiller" olarak algılanmaktadır.¹⁸ Ebu'l-Bekâ (1094/1683) da Külliyyât'ında sehvi söyle tanımlamaktadır: "Kalbin -en ufak bir uyarı ile uyarılabileceği kadar- herhangi bir şeyden gaflette olmasıdır... Gaflet ise; varlığını gerektiren bir şey bulunmakla birlikte onu idrak etmemektir"¹⁹

Anlam bakımından gaflete yakın olan diğer bir ifade ise nisyân / unutmadır. Nisyân, Müfredât'ta şöyle tarif edilmektedir: "İnsanın hafıza zayıflığından, yahut gafletten ya da kasden kendisine tevdi edilen bir şeyi tutmayı terketmesidir."²⁰ Bu tariften anlaşıldığına göre nisyân da gaflet sonucu ortaya çıkmaktadır. "...Rabbin, asla unutkan (**nesiy**) değildir."²¹ Bu ayetin tefsirinde Ebu'l-Berekât Ahmed b. Mahmud en-Neseî (710/1310) şöyle der: "O kainattaki her harekât ve sekenâtı ve meydana gelen her şeyi bilen ve koruyandır. O'nun hakkında gaflet ve nisyân tasavvur etmek caiz değildir."²² Neseî'nin bu izahı gafletle nisyân arasındaki anlam yakınlığını göstermesi bakımından çok önemlidir.

Anlam bakımından gaflet kavramına yakınlığı olan ifadelerden birisi de dalâl/şaşmaktır. "De ki: Onların bilgisi Rabbinin yanında bir kitaptadır, Rabbin şaşmaz (**lâ yedillü**) ve unutmaz (**ve lâ yensâ**)."²³ Şüphesiz bu ayette geçen ve dalâl kökünden türemiş olan (**lâ yedillü**) fiilinin gafletle olan bağlantısı, kendisinden sonra zikredilen nisyân kökünden gelen (**lâ yensâ**) sebebiyledir. "Dalâl, bir şeyin yerine tesbitte hata etmek, ona ulaşamamaktır. Nisyân ise, bir şeyin akıldan çıkması ve hatırına gelmemesidir. (Bu iki durum da gafletten kaynaklanmaktadır.) Dalâl ve nisyânın her ikisi de bizzat ilmiyle alîm olan Yüce Allah hakkında muhaldir... O'nun ilmi her şeyi kuşatmıştır ve O'nun indinde

15 Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, İst., 1986, s.543.

16 Mâûn 107/5.

17 Zâriyât 51/10-11.

18 Ragıb el-İsfehânî, a.g.e, s.358.

19 Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, Beyrut, 1993, s.506,521; Muhammed Ali b. Et-Tahânevî, *Keşşâfu İstifâhati'l-Funûn*, İst., 1984, II, 1437; II, 724.

20 Ragıb el-İsfehânî, a.g.e., s.1437; Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s.506.

21 Meryem 19/64.

22 Ebu'l-Berekât Ahmed b. Muhammed en-Neseî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Matbaa-i Âmire, 1319, IV, 170 (*Mecmûatu mine't-Tefâsîr hâmişinde*).

23 Tâhâ 20/52.

sabittir, O ne şaşar ne de unuttur.”²⁴ *Beydâvî'nin bu açıklamasında dalâl ve nisyânın birbirine yakın manalar ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Nisyânla gaflet arasındaki sebep-sonuç ilişkisi gaflet ve dalâl arasında da bulunmaktadır.*

Toshihiko Izutsu, “Kur’ân’da Dinî ve Ahlakî Kavramlar” adlı eserinde dalâl ve gaflet arasındaki anlam yakınlığını şöyle izah etmektedir: “...Kelime anlamı “kayıtsızlık” ya da “dikkatsizlik” olan gaflet dalâl’a çok benzemektedir. Bu sözcüğün temel manasını hiç bir şey aşağıdaki ayette geçen lugat manasıyla kullanımı kadar iyi veremez. Kur’ân’ın kendisi buna şu ilginç misali vermektedir. Söz konusu misal Yûsuf Sûresi’ndedir; sözler kardeşlerinin açık havada oynaması için dışarı götürmeyi istedikleri sevgili oğlu Yûsuf hakkında son derece kaygılı olan Hz. Yakub’a aittir: “Doğrusu, sizin onu yanınızda götürmeniz kalbime sıkıntı veriyor; siz dalmışken (**ğâfilûne**) kurdun (Yûsuf’u) yemesinden korkuyorum.” (Yûsuf 12/13) Dalâl’in dinsel kullanımındaki anlamının “irşad çizgisinden kopmak” olmasına karşılık, gafletin manası ona karşı tamamiyle kayıtsız kalmaktır. Furkan sûresinin 44. Ayetinde, kafirlerin içinde buldukları dalâl hali nedeni ile sığır sürüsüne kıyaslandıkları görülmektedir. Onlar için aynı şey, tipik nitelikleri olan “vurdumduymazlık” nedeni ile de geçerlidir... Şu ayet “aldırmazlığı, gafleti” küfür, zulüm ve şirk ile yakın alakalı gösteriyor: “Hak olan vaad (Cehennem azabı) yaklaştığı zaman, gör kafirlerin gözleri nasıl yuvalarından fırlayacak gibi bakar. “Vay başımıza gelenlere!” (derler) Biz bundan yana vurdum duymaz (gaflet içerisinde) idik. Yoo biz zalimlerdik (**zâlimîne**). Doğrusu, siz ve Allah’tan başka taptığınız ne varsa, hepsi Cehennem için yakacaktır. Şimdi gireceksiniz oraya.”²⁵

Şu iki ayet de küfür ve gaflet arasındaki anlamsal denkliliği açığa çıkaracaktır: “Allah kafirlere rehberlik etmez. O onların kalplerine, kulaklarına ve gözlerine mühür vurmuştur. Onlar aldırmaazlar (**ğâfilûne**).”²⁶

“Ey Muhammed!) Onlara o üzücü günün haberini ilet ki, onlar aldırmaazlık (gaflet) içinde ve inanmaz (**lâ yû’minûn**) iken, son karar verilecektir.”²⁷

Izutsu burada önce gafletle dalâl arasında, daha sonra da küfür, zulüm ve şirk arasında bir alaka kurmaktadır.²⁸ Böylece gaflet, sapmanın başlangıç noktasını oluşturmakta sonuç işe küfre kadar varmaktadır.

1. 3. Gaflet Kavramının Zıt anlamlıları

Gafletle aralarında anlam yakınlığı olan sehiv, nisyân ve dalâl ifadelerine kısaca ele aldıktan sonra şimdi de gafletle aralarındaki zıtlık ilişkisi bulunan ifadeleri zikrederek bu bölümü bitireceğiz. Mutlak manada gafletle aralarında zıddiyet bulunan ifadeler, haberdâr olmak, basîret sahibi olmak, bilmek, bilgiyle kuşatmak ve müşahede etmektir. Kur’ân-ı Kerim’de 11 yerde “Allah’ın

24 Beydâvî, *Envârü’t-Tenzil ve Esrârü’t-Te’vil*, Matbaa-î Âmiré, 1319, IV, 201 (*Mecmûatu mine’t-Tefâsîr hâmişinde*).

25 Enbiya 21/98.

26 Nahl 16/107-108.

27 Meryem 19/39.

28 Toshihiko Izutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlakî Kavramlar* (Terc. Selahattin Ayaz), İst., 1991, s.188-190.

kulların yaptıklarından gafil olmadığı” değişik kalıplarla ifade edilmektedir.²⁹ Bu ifadelerin karşısında çok sayıda gafleti nefyeden ifadeler bulunmaktadır. Yukarıda verdiğimiz sıraya göre gafilin zıddı olan sıfatları şöyle sayabiliriz: Habîr, “Allah’ın kulların yaptıklarından haberdar olduğu” değişik ifadelerde Kur’ân-ı Kerim’de yirmi dört³⁰; Basîr, “Allah’ın kulların yaptıklarını hakkıyla gördüğü” farklı şekillerde on dokuz³¹; Alîm, “Allah’ın kulların yaptıklarını bildiği” yedi ayette geçmektedir.³² Muhîr, “Allah’ın yaptıklarını kuşatıcıdır. (O’nun ilminden hiçbir şeyi gizleyemezler)” şeklinde dört yerde zikredilmektedir.³³ Yüce Allah’ın bu sıfatı da gaflete münafîdir. Şehid de, “...Sonra, Allah onların yapmakta olduklarına şahittir.” şeklinde iki ayette geçmektedir.³⁴

1. 4. Gaflet Kavramının Kur’ân Sonrası Kullanımı

Buraya kadar gaflet kavramının Kur’ân-ı Kerim’de hangi anlamlarda kullanıldığını, eşanlamlılarını ve zıt anlamlılarını ana hatlarıyla ele almış bulunuyoruz. Gaflet kavramının Kur’ân sonrası kullanımı derken, Kur’ân’ın nüzûlünün tamamlanmasını müteakiben oluşan İslâmî literatürde bu kavrama yüklenen anlamların veya anlamların onu aslı hüviyetinden uzaklaştırıp uzaklaştırmadığını irdelemek istiyoruz.

Gaflet kavramını bundan önceki bölümde özellikle de “Gaflet Kavramı ve Eş anlamlıları” başlığı altında incelediğimizde onun, müsbetten menfiye doğru giden bir çizgide seyrettiğini gördük. Önce basit bir “sehiv/yanılma”, sonra “nisyan/unutma” sonra da “dalâl/irşad çizgisinden kopma” gibi insanı tehlikeli bir noktaya götürecektik kadar çok olumsuz bir anlam kazandığını görmekteyiz. Bu noktadan sonra ise kalplerin, kulakların ve gözlerin mühürlenerek hidayetten uzaklaşma gibi acı bir sona varılmaktadır.

Oysa İslâmî literatürde “gaflet” kavramı, bu olumsuz anlamından soyutlanarak salt ahlaki, tasavvufi bir anlama bürünmüştür. Yukarıda zikrettiğimiz Ebu’l-Bekâ’nın sehiv ve gafleti tanımlamasını buna misal verebiliriz. “Kalbin -en ufak bir uyarı ile uyarılabileceği kadar- herhangi bir şeyden gaflette olmasıdır. Gaflet ise varlığını gerektiren bir şey olmakla birlikte onu idrak etmemektir.”³⁵ Bu tanımların üzerinde dikkatle düşündüğümüzde gafletin anlam bakımından tamamen farklı ahlaki bir boyut kazandığını görmekteyiz. En basit bir ikaz ile uyarılabilecek kaydı, bu gafletin ciddi bir tehlike oluşturmadığını çağrıştırmakta, gaflette olan kimseler, uyuyan ve uyandırılmayı bekleyen masum insanlar ola-

29 Bakara 2/74, 85, 140, 144, 149; Âl-i İmran 3/99; En’âm 6/132; Hüd 11/123 ve Neml 27/93 vb.

30 Bakara 2/234, 271; Âl-i İmran 3/153, 189; Nisâ 4/35, 94, 128, 135; Mâide 5/8; Tevbe 9/16; Hüd 11/111; Nür 24/30, 53; Neml 27/88; Lokman 31/29; Ahzab 33/2; Fetih 48/11; Hadid 7/10; Mücadele 58/11, 13; Haşr 59/18; Münâfikûn 63/11; Teğâbun 64/8.

31 Bakara 2/96, 110, 23, 237, 265; Âl-i İmran 3/156, 163; Mâide 571; Enfâl 8/39, 72; Hüd 11/112; Ahzab 33/9; Sebe’ 34/11; Fussilet 41/40; Fetih 48/24; Hucurât 49/18; Hadid 574; Mümtehine 60/3; Teğâbun 64/2.

32 Bakara 2/283; Yûsuf 12/19; Nalh 16/28; Mü’minûn 23/51; Nür 24/28; Fâtır 35/8.

33 Nisâ 4/108; Ayrıca bkz. Âl-i İmrân 3/120; Enfâl 8/47; Hüd 11/92.

34 Yûnus 10/46; Âl-i İmrân 3/98.

35 Ebu’l-Bekâ, a.g.e., s.506.

rak kabul edilmektedir.³⁶ Yani bu kimselere şöyle bir ikaz edilse o insanların, hemen kendilerinden beklenenleri harfiyyen yerine getirecekleri ve dosdoğru yola girecekleri varsayılmaktadır. Böylelikle de gaflet, sakınılması gereken bir olumsuzluk olarak kabul edilmekten daha çok gayr-i ihtiyârî olarak insanın içinde bulunduğu durum kabul edilmekte ve düzeltilmesi temenni edilen ve çok ciddi sayılmayan ahlaki bir problem olarak görülmektedir.

Kur'ân sonrası islami literatürde gaflet kavramı, lügat anlamıyla algılanmış, bu nedenle de itikadi ve amelî alanlardan daha çok ahlaki alanda kendisine hazırlanan o masum yere oturtulmuştur. Halbuki Kur'ân'da "Andolsun, Cehennem için de birçok cin ve insan yarattık ki kalpleri var, fakat onlarla inanmazlar; gözleri var, fakat onlarla görmezler; kulakları var, fakat onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da sapık... Ve işte gafiller onlardır."³⁷ Buyrulurak gafletin boyutları açık bir şekilde ifade edilmektedir.

2.GAFLET KAVRAMININ KONUSU

2. 1. Allah ve Gaflet (Gafletin Allah'tan Nefyi)

Allah, Kur'ân-ı Kerim'de ilk planda kullarına kendisini çok detaylı bir biçimde anlatmaktadır. Kur'ân adeta baştan sona Allah'ın sıfatlarını saymaktadır. Yalnız bunlar çoğunlukla Allah' has sıfatlardan oluşmakta, O'nda bulunmayan veya olmaması gereken vasıflardan bahsedilmemektedir. Bu genellemenin istisnası gaflet ve zulüm ifadeleridir. Kur'ân-ı Kerim'de 11 ayette Allah'ın gafil,³⁸ 7 ayette zalim³⁹, 2 ayette ise unutan ve şaşırın olmadığı⁴⁰ ifade edilmektedir. Klasik ifadesiyle "kemal sıfatlarla muttasıf, noksan sıfatlardan münezze" olan Allah Teâlâ'nın işte bu kemal sıfatları, Kur'ân-ı Kerim'de çokça yer almasına karşılık, noksan sıfatlardan yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, yalnızca gaflet ve zulüm söz konusu edilmektedir. Burada bir noktanın gözden kaçtığı sanılmamalıdır ki o da şudur: Noksan sıfatlardan yalnızca gaflet ve zulmün Allah için düşünülemezliğinin Kur'ân'da ifade edildiğini söylerken, yukarıda unutmaya ve şaşırma "nisyan ve dalâl" in de O'nda bulunmayacağını bildiren iki ayeti zikretmiştik. O halde gaflet ve zulmün yanı sıra nisyân ve dalâl ile birlikte bu noksanlık ifade eden sıfatların dört olması gerekmiyor mu? denilebilir. Birinci bölümün "Gafletin Eşanlamlıları" kısmında nisyân ve dalâl vasıflarının gafletle beraber mütalaa edildikleri anlaşılır. Bir de şu noktaya açıklık getirerek ilgili ayetlerin izahına geçebiliriz. "Kendisini ne bir uyuklama, ne de uyku tutar"⁴¹ Bu ayette de Allah'ın uyuklama ve uyku gibi yaratıkların maruz kaldıkları fiillerden beri/uzak olduğu bildirilmektedir. Tıpkı nisyân ve dalal gibi uyuklama ve uyku da gafletle yakın alakası olan hususlardır. Ancak nisyân ve dalal gafletin birer

36 Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâli, Kimyây-ı Saâdet (Terc. A. Faruk Meyân), İst., 1972, s.576-578.

37 A'raf 7/179.

38 Bakara 2/74, 85, 140, 144, 149; Âl-i İmran 3/9; En'âm 6/132; Hûd 11/123; İbrahim 14/42; Mü'minûn 23/17; Neml 27/93.

39 Âl-i İmrân 3/108, 182; Enfâl 8/51; Hac 22/10; Mü'min 40/31; Fussilet 41/46; Kaf 50/29.

40 Meryem 19/64; Tahâ 20/52.

41 Bakara 2/255

sonucu olarak karşımıza çıkarken, uyuklama ve uyku ise gafletin birer sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki durumda da aralarında bir sebep-sonuç ilişkisi bulunduğu görülmektedir. Böylece tekrar başa dönerek, Kur'an'da yalnızca gaflet ve zulüm vasıflarının Allah'da bulunmasının söz konusu olmadığı defalarca tekrarlanmıştır, diyebiliriz.

Allah bütün noksan sıfatlardan münezzehtir. Hiçbir noksan sıfat O'nun için söz konusu olmadığı halde neden bu iki noksan sıfatın gaflet ve zulmün O'nda bulunmadığı özellikle vurgulanmıştır? Zulümle gafletin ortak noktaları var mıdır?

Araştırmamızın hacmi itibarıyla bu sorulara verilecek cevapların teferruatına inme imkanımız olmadığından kısaca şunları söyleyebiliriz: "Allah gafil değildir." Yargısına bizi ulaştıran sebepler nelerdir? Veya daha açık bir ifadeyle, niçin gafil değildir? Dediğimizde, bu soruya cevap olarak Allah'ın Kur'an'da geçen kemal sıfatlarının bir çoğunu sayabilir: "Çünkü Allah; Alîm, Hakîm, Latîf, Habîr, Semî', Basîr, Hasîb, Rakîb, Şehîd, Muhsî, Hâlık, Bârî, Musavvir, Mucîb, Mubdî', Muîd, Muhyî, Mumît, Hayy, Kayyûm ve Hâdî'dir. Zira gafletle bu sıfatların bir arada bulunması mümkün değildir. Aynı durum "Allah zalim değildir" hükmü için de variddir. Allah niçin zalim değildir? Çünkü Allah; Rahmân, Rahîm, Selâm, Mü'min, Müheymin, Azîz, Halîm, Adl, Muktesid, Ğafur ve Şekûr'dur. Hâşâ zulümle vasıflanan birisinde bu sıfatların olması mümkün değildir, diyerek bu soruları müşahhas misallerle cevaplandırabiliriz. Diğer taraftan zulümle gaflet arasında bir sebep-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Zulüm gafletin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Buna misal olarak şu ayeti zikredebiliriz: "Ve gerçekten vaad (ölüm, kıyamet) yaklaşınca, birden, inkar edenlerin gözleri donakalır! Yazıklar olsun bize! (derler), gerçekten biz bu durumdan bî-habermişiz (**kad künnâ fî gafletin min hâzâ**); hatta biz zalim kimselermişiz (**bel künnâ zâlimîne**)."⁴² Bu ayette, dünya hayatında iken ölümden ve öldükten sonra dirileceğinden bî haber, gaflet içinde olan kimselerin ölüm anında veya öldükten sonra dirildiklerinde dünyada iken gaflette olduklarını, hatta bu gafletleri sebebiyle ebedî hayatlarını kaybederek kendilerine zulmettiklerini itiraf edip pişmanlık duyacakları ifade edilmektedir. Böylece gafletin, zulmün sebeplerinden birisi olduğu beyan edilmektedir.

İlk bakışta gaflet, zulme göre daha masum bir anlam yüklenmiş bulunmakla birlikte, zulme sebebiyet vermesi itibarıyla gafletin de en az zulüm kadar menfi olduğu görülmektedir.

Allah'ın kullarının yaptıklarından gafil olmadığını dile getiren 11 ayet Kur'an-ı Kerim'in yedi suresine dağılmış durumdadır. Bunlardan Bakara ve Al-i İmran sûreleri hariç diğer 5 sûre Mekki'dir. Medenî surelerde 6 ayette geçen bu ifadenin 1'i Al-i İmran'da 5'i ise Bakara suresinde yer almaktadır. Bakara ve Al-i İmran surelerinde 6 ayette geçen bu ifadelerin ortak özelliği, -Medine'de inmeleri itibarıyla- Ehl-i Kitab'ın/Yahudi ve Hristiyanların geçmişte kendi peygamberlerine ve İslâm'ın gelmesiyle bu yeni dine teveccüh gösteren insanlara karşı takındıkları tavırdan Allah'ın gafil/habersiz olmadığı, gizli ve açık bütün

yaptıklarını bildiği ve ona göre kendilerini cezalandıracağı açık bir dille ifade edilmekte, adeta bu tür yanlış davranışta bulunanlar için ağır bir tehdit içermektedir. Şimdi sırasıyla bu ayetleri ele alalım:

"Sonra bunun ardından yine kalpleriniz katılaştı; şimdi onlar taş gibi, hatta daha da katıdır. Çünkü öyle taşlar var ki, içinden ırmaklar fışkırıyor; öylesi var ki, çatlar da bağrından su kaynar; öylesi de var ki, Allah korkusundan aşağı düşer. Allah, yaptıklarınızı bilmez (**ğâfil**) değildir."⁴³

Bu ayet sureye isim olarak verilen "Bakara Kıssası"nın sonunda yer almaktadır. Bu kıssada İsrail oğullarının Hz. Peygamber'den önceki peygamberlere ve kendilerine gösterilen mucizelere, verilen nimetlere karşı takındıkları menfi tavırları anlatıldıktan sonra, "Allah yaptıklarınızdan gafil değildir." denilmektedir. Bu ifade, Allah'ın ilminin ezeli olduğunu, geçmişte olanları unutmadığını, herkesin yaptığının karşılığını mutlaka alacağını gayet veciz bir şekilde anlatmaktadır.

"...Allah yaptıklarınızdan gafil değildir." ifadesini Fahreddin er-Râzî (606/1290) şöyle tefsir etmektedir: "Bu kalpleri katılaştırmış kimseleri Allah gözetlemekle, onları dünyada ve ahirette cezalandırmak için amellerini muhafaza etmekte ve tek tek saymaktadır. Bu ifadenin bir benzeri de "Senin Rabbin unutkan değildir."⁴⁴ ayetidir. Bu ayette, İsrailoğullarının yaptıklarından vazgeçmeleri için büyük bir korkutma ve tehdit vardır."⁴⁵ Bu açıklamadan sonra Râzî, meseleyi kelâmî tartışma zeminine çekerek şöyle bir soru tevcih etmektedir. "Allah'ın gafil olmamakla vasıflanması doğru olur mu?" Bu soruya önce "el-Kâdî der ki" diyerek, el-Kâdî Abdullah Cebbâr b. Ahmed (415/1024)'in cevabıyla karşılık verir: "Allah'ın bu şekilde vasıflanması doğru değildir. Çünkü bu durum O'nun için gafletin söz konusu olabileceği kanaatini doğurur." Sonra da bu görüşün doğru olmadığını şu şekilde açıklar: "Çünkü bir şeyden bir sıfatın nefyedilmesi onda o sıfatın bulunabileceğini gerektirmez. Tıpkı "...O'nu ne bir uyuklama, ne de uyku tutar"⁴⁶ ve "...besleyen fakat kendi beslenmeyen..."⁴⁷ ayetlerinde olduğu gibi."⁴⁸

Bunu kısaca açıklayacak olursak; hâşâ Allah için gaflet söz konusu olabilir mi ki, O gafil değildir deniliyor, sorusunu müspet cevaplamış ve bu duruma, Allah'ı uyuklama ve uyku tutmadığını, O'nu beslemediğini ifade eden ayetleri delil göstermiştir.

"Ama siz yine birbirinizi öldürüyorsunuz, sizden bir grubu yurtlarından çıkarıyorsunuz; onlara karşı günah ve düşmanlık yapmakta birleşiyorsunuz, onları çıkarmak için size yasaklanmış iken (çıkarıyorsunuz, sonra da) esir olarak geldiklerinde fidyelerini veriyor (kurtarıyor)sunuz. Yoksa siz Kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkar mı ediyorsunuz? Sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka nedir? Kıyamet gününde de (onlar)

43 Bakara 2/74.

44 Meryem 19/64.

45 Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Tahran, ts., III, 132.

46 Bakara 2/255.

47 En'âm 6/14.

48 Râzî, a.g.e., a.y.

azabın en şiddetlisine atılırlar. Allah sizin yapmakta olduğunuzdan asla gafil değildir.”⁴⁹

Bundan önceki 83 ve 84. ayetlerde, Allah'ın İsrailoğullarından mısak/söz aldığı ancak onların sözlerinde durmadıkları bildirilmekte; bu ayette ise, sözlerinde durmamalarının cezası dünyada ve ahirette en acı bir şekilde çekecekleri ifade edilmektedir. Ayetin son cümlesinde de, onların bütün yaptıklarından Allah'ın gafil olmadığı, hepsini bildiği ve ona göre kendilerini cezalandıracağı tehdidinde bulunmaktadır. Râzî bu cümlelerin tefsirinde şöyle der: “Bu çok şiddetli bir tehdit, çok etkili bir şekilde günahattan men etme ve taat ehli için de büyük bir müjdedir. Zira gaflet Yüce Allah hakkında mümteni olduğuna göre şüphesiz her hak, sahibine ulaşacaktır.”⁵⁰

“Yoksa siz, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve sıbt (torun kabile)lerin, yahudi yahut hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?” De ki: “Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?” Allah tarafından bildiği bir gerçeğin tanıklığını gizleyenlerden daha zalim kim olabilir? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.”⁵¹

Yahudi ve hristiyanların, İslâm karşısında kendilerini meşru bir zeminde savunmak için Hz. İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve onların torunlarının yahudi ve hristiyan olduğunu iddia etmelerinin asılsızlığı açıkça ortada idi, çünkü Yahudilik ve Hristiyanlık zaman olarak o peygamberden sonra gelmişti. Ayette asıl karşı çıkılan husus, yahudi ve hristiyanların kendi kitaplarında, geleceğini çok açık bir şekilde bildikleri ve O'na tabi olacaklarına dair söz verip şahadette buldukları Hz. Peygamber geldiğinde bu şahadetlerini gizlemeleridir. O şahadet ise yalnızca onlarla Allah arasında kalan bir husustu. Zira İslâm'ın ilk muhatapları olan Mekkeliler, ümmi bir kavimdi. Bu sebepten Yüce Allah, ayetin sonunda “Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.” O, sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bilir ve ona göre sizi hesaba çekip cezalandıracaktır, tehdidinde bulunmaktadır. Râzî, “bu ifade her türlü tehdidi içinde toplayan bir keldir.” der.⁵²

“(Ey Muhammed), biz senin yüzünün göğe doğru çevrilip durduğunu (gökten haber beklediğini) biliyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşlanacağın bir kibleye döndüreceğiz. (Bundan böyle) yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Nerede olursanız, yüzlerinizi o yöne çevirin. Kitap verilenler, bunun Rableri tarafından bir gerçek olduğunu bilirler. Allah yaptıklarınızdan (habersiz) gafil değildir.”⁵³

Hz. Peygamber'in, Kâbe kible olarak belirlenmeden önce Kudüs'deki Mescid-i Aksâ yönünde namaz kılması Ehl-i Kitab tarafından tartışma konusu olmuştu. Sonra Mescid-i Haram'a yönelmesi emredildiğinde ise “onun hak olduğunu bildikleri halde” itirazlarını sürdürdüler. İşte bu ayetteki “Kitap verilenler, bunun Rableri tarafından bir gerçek olduğunu bilirler” ifadesinden, onların Mescid-i Haram'ın ileride Hz. Peygamber tarafından kible edinileceğini bildik-

49 Bakara 2/85.

50 Râzî, a.g.e., III, 174.

51 Bakara 2/140.

52 Râzî, a.g.e., IV, 89.

53 Bakara 2/144.

leri anlaşılır mı? Kurtubî (671/1272), bu soruyu şöyle izah ediyor: “Onların kitaplarından Hz. Muhammed (s.a.v.)’in peygamber olarak gönderileceğini bildiklerine göre, bir peygamberin gerçekten başka bir şey söylemeyeceğini ve emretmeyeceğini de biliyorlardı.”⁵⁴ Onların kendi kitaplarında bulunan bu gerçekleri bile sakladıklarından, Allah’ın gafil olduğunu sanmasınlar; O gizli ve açık her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olandır.

“Nereden (yola) çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram’a çevir. Bu elbette Rabbinden gelen gerçektir. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁵⁵

Bu ayetle önceki 144. ayet, mana itibarıyla birbirine çok yakın olduklarından farklı bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak önceki ayette hitap gaib / onlar iken bu ayette muhatap (siz) şekline dönmüştür. Bu durumda ayetin sonundaki “Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.” ifadesi Kitab verilenlerle birlikte mü’minler için de bir uyarı niteliğine bürünmüş oluyor. Kendilerine Kitab verilenler gibi sizler de Kitab’ın emirlerini gizler veya onlara muhalefet ederseniz, Allah sizin yaptıklarınızdan da gafil değildir.

“Gafletin Allah’tan Nefyedilmesi” başlığı altında ele aldığımız ayetlerden Bakara Suresinde yer alanları burada bitirmiş bulunuyoruz. Şimdi sırasıyla diğer surelerdeki 6 ayeti inceleyeceğiz.

“De ki: Ey Kitab ehli, gerçeği gör(üp bil)diğiniz halde, niçin Allah’ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek, Allah yolundan çevirmeye çalışıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁵⁶

Bundan önce ele alınan Bakara Suresindeki 5 ayette olduğu gibi yine bu ayette de Kitab ehlinin yaptığı kötülüklerden birisi olan “bilerek insanları Allah yolundan çevirmeye çalışmaları” ifade edilmekte ve Allah’ın bütün bu yaptıklarınızdan habersiz olmadığı bir defa daha vurgulanmaktadır. Ayrıca bir önceki 98. ayette “De ki: Ey Kitab ehli, Allah yaptıklarınızı görüp dururken neden Allah’ın ayetlerini inkar ediyorsunuz?” buyrulurken Allah’ın onların yaptıklarını gören (şehid) olduğunun zikredilmesi de, bu ayetteki “Allah yaptıklarınızdan gafil değildir” ifadesini çok açık bir şekilde izah etmektedir.

Konumuzla ilgili olarak Medenî surelerde geçen ayetlerin ortak özelliği; bu altı ayetin de, Kitab ehli ile ilgili olması, onların insanlardan gizledikleri hususlardan Allah’ın (gafil) habersiz olmadığını ısrarla vurgulamasıdır.

“Her birinin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. Rabbin, onların yaptıklarından gafil (habersiz) değildir.”⁵⁷

Râzî, bu ayeti şöyle açıklamaktadır: “Bu ayet, itaat eden ve isyankar olan hakkında umumîdir. Herkes için işlediği amel kadar dereceler vardır. Bu bazen noksan derecede olur, bazen de kamil dereceye yükselir. Yüce Allah bunların hepsini en ince detayına kadar bilir, bu derecelerden her birini layık olduğu karşılığa göre tertib eder. Eğer hayır işlemişse iyi bir derece, şer işlemişse kötü

54 Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Beyrut, 1372/1952, II, 161.

55 Bakara 2/149.

56 Âl-i İmrân 3/99.

57 En’âm, 6/132.

bir derece vardır.”⁵⁸ *Allahu Teâlâ herkesin yaptığından haberdardır, hiç bir şeyden (gafil) habersiz değildir. Ve herkesi de yaptığına göre cezalandıracaktır.*

“Göklerin ve yerin gaybı (görünmez bilgisi) Allah’a aittir. Bütün işler hep Allah’a döndürülüp götürülür. O’na kulluk et ve O’na dayan. Rabbin sizin yaptıklarınızdan gafil değildir.”⁵⁹

Bundan önce ele aldığımız ayetteki “Her birinin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır.” ifadesi ile bu ayetteki “bütün işler hep Allah’a döndürülüp götürülür” ifadesi arasında bir paralellik bulunmaktadır. Burada Allah’ın kullarının bütün yaptıklarından haberdar olduğu, gafil (habersiz) olmadığı bildirilmektedir. “O, itaat edenlerin salih amellerinin karşılığını zayi etmez, inkarcıların da isyanlarının cezasını ihmal etmez.”⁶⁰

“(Ey Muhammed), zalimlerin yaptığından Allah’ı (gafil) habersiz sanma. O sadece onları, gözlerin dehşetten donup kalacağı bir güne erteliyor.”⁶¹

Râzî, bu ayetin tefsirinde der ki: “Bu ifadenin maksadı şudur: Eğer Yüce Allah zalimden mazlumun intikamını almasaydı, O’nun ya bu zulümden (gafil) habersiz olması, yahut zalimden intikam almaktan aciz olması ya ada bu zulme razı olması gerekirdi. Oysa gaflet, acz ve zulme rıza göstermek Allah hakkında muhal olduğuna göre O’nun mazlumun hakkını zalimden almaması diye bir şey düşünülemez.”⁶² Bu izahtan gafletin Allah için söz konusu olamayacağı, diğer bir ifadeyle Allah’ın, gafletin öznesi olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü gaflet, zulüm ve acz gibi noksanlık ifade eden sıfatlar, ancak mahlukat için söz konusu olabilir.

“Ve de (ki): “Allah’a hamdolsun. O size ayetlerini gösterecek, siz de tanıyacaksınız. (Ama o zaman tanımanızın, size bir faydası dokunmayacaktır.) Rabbin yaptıklarınızdan gafil değildir.”⁶³

Bu surenin 89 ve 90. Ayetlerinde “Kim iyilik getirirse ona ondan daha hayıslısı vardır. Ve onlar o gün korkudan emin kalırlar. Ve kim kötülük getirirse onlar da yüzü Cehenneme atılırlar. ‘Yaptıklarınızdan başka bir şeyle mi cezalandırılıyorsunuz?’ (denilir)”, buyrulurken geniş bir şekilde açıklanan hususlar, 90. ayette kısaca ifade edilmiş, hayır veya şer Allah’ın hepsinden haberdar olduğu, gafil/habersiz olmadığı beyan edilmiştir.

“Üstünüzde de yedi tabaka (yedi gök) yarattık. Biz yaratmadan gafil değiliz.”⁶⁴ Yani yarattığımızı biliriz. Her şeyi bildiğimize göre yaratırız. Yarattıklarımız körü körüne kendiliğinden meydana gelmiş değildir... Yarattıklarımız tabiatın eseri değildir. Her şey bizim derin ilim ve hikmetimizle var olmaktadır.”⁶⁵

Bundan önceki 10 ayette Allah’ın kullarının yaptıklarından gafil olmadığına, ilminin kemaline işaret edilirken, bu ayette ise O’nun yarattığı her şeyi bile-

58 Râzî, a.g.e., XIII, 198.

59 Hûd 11/123.

60 Râzî, a.g.e., XVIII, 82.

61 İbrâhîm, 14/42.

62 Râzî, a.g.e., XIX, 140.

63 Neml 27/93.

64 Mü’minûn 23/17.

65 Süleyman Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâlî*, Ank., 1987, s.341.

rek ve yerli yerinde yarattığına ve ilmiyle birlikte kudretinin kemaline de işaret edilmektedir.

Buraya kadar ele aldığımız bu ayetler bize Allah'ın gizli-açık, maddi-manevi, dünyevi-uhrevi hiçbir şeyden gafil olmadığını, her şeyi kernal ilmiyle bildiğini ve her şeyi kemali kudretiyle yarattığını gayet açık bir şekilde anlatmaktadır.

2. 2. *Peygamber ve Gaflet (Peygamber'in Gafletten Nehyedilmesi)*

Kur'ân-ı Kerîm'deki gaflet kavramı Hz. Peygamber'le ilgili olarak iki ayette geçmektedir. Bu ayetlerden birincisinde bilmemek anlamında, diğerinde ise unutmak, gaflete düşmek anlamında kullanılmıştır.

"Biz, bu Kur'ân'ı vahy etmekle sana kıssalardan en güzeline anlatıyoruz. Sen ondan önce (bunları) bilmeyenlerden (**le-mine'l-ğâfilîne**) idin."⁶⁶

Elmalılı Hamdi Yazır "Sen ondan önce bunları bilmeyenlerden idin" ifadesini şöyle açıklamaktadır: "Bu bir hakikat ki bundan -bu vahyden- evvel sen elbette gafillerden idin -kıssadan asla haberin yoktu, buna dair hiç bir şüura malik değildin, ne aklına gelmiştir ne de hayaline, ne işitmiş ne de düşünmüştün. Tamamen hâliüzzihin bulunuyordun. Binaenaleyh bu ne başka bir menbadan alınmış bir nakil, ne de senin tarafından tasavvur olunmuş bir roman değil, senin hiç haberin yokken birdenbire sana gaybdan vahy olunmuş haberlerdendir."⁶⁷ Bu izahtan da anlaşılacağı üzere ayette geçen gafil ifadesi bilmeyen demektir. Hz. Peygamber bize getirdiği bütün gerçekleri kendi kafasından değil, Allah'ın bildirmesiyle öğrenmiş ve onları aynen bize aktarmıştır. Vahiy gelmeden önce Hz. Peygamber ne Hz. Yusuf kıssasını, ne de diğer hususları biliyordu. Bu onun için bir noksanlık değildir. Buradaki gafil, dalgalık dikkatsizlik, hata sonucu ortaya çıkan bir bilgisizliği çağrıştırmamaktadır. Bu ifade tamamen vahyin gelmesinden önceki Peygamber'in zihninin o şeyden hali olduğunu anlatmaktadır.

"Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam an, gafillerden olma!"⁶⁸

Burada hitap ilk etapta Hz. Peygamber'e olmakla beraber, O'na tabi olan mü'minleri de içine almaktadır.⁶⁹ "Lafzın hususiliği, mananın umumiliğine mani değildir" kaidesine O'nunla birlikte diğer mü'minler de sabah-akşam, içinden yalvararak, yüksek olmayan bir sesle Rablerini anmakla emredilmişler, Allah'ı zikri terk ederek gafillerden olmaktan nehy olunmuşlardır.

Bu ayette Allah'ı anmanın zamanı, şekli ve muhtevası her yönüyle ifade edilerek, adeta bu hususlardan hiç birinden gaflette olunmaması istenmiştir. Sabah-akşam denilmekle bütün zaman dilimleri bunun içine girmektedir. Bu demek oluyor ki, insanın Rabbini hiç bir zaman aklından çıkarmaması gerekmektedir. Allah'ı anarken de öyle geliş güzel, lâubâlî bir şekilde değil de, O'nun azametini, azabını düşünüp korkarak, rahmetini ve mağfiretini düşünüp

66 Yûsuf 12/3.

67 Elmalılı, a.g.e., IV, 2845.

68 A'raf 7/205.

69 Râzi, a.g.e., XIX, 141.

yalvararak ve O'nun celali karşısında bağırıp çağırmadan, yüksek olmayan bir sesle O'na münacatta bulunması gerekmektedir. Ayette değinilen şartları dik-kate almamak gafillik olarak kabul edilmektedir. Çünkü Rabbinin azamet ve celalini gereği gibi içinde duymayan kimse buna göre gafillerden sayılmaktadır. Burada gafletten nehyle ilgili hitap zahirde Peygamber'e inmiş gibi görünüyorsa da hakikatte hitap ümmetle beraber hepsinedir. Yoksa Peygamber O'nu anlamaktan habersiz olduğundan değildir.

2. 3. İnsan ve Gaflet (İnsanların Gaflete Düştükları Alanlar)

"Andolsun, Cehennem için de bir çok cin ve insan yarattık ki kalpleri var fakat onlarla anlamazlar, gözleri var fakat onlarla görmezler, kulakları var fakat onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da sapık (**ülâike hümû'l-ğâfilûne**) ve işte gafiller onlardır."⁷⁰

"Onlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. (**Ülâike hümû'l-ğâfilûne**) işte gafiller onlardır."⁷¹

Bu iki ayette gaflet içinde olan insanların gafletleri sebebiyle, kendilerine bildirilen hakikatler karşısında, düşünüp kafalarını çalıştırmayan, gerçekleri göremeyen ve duyamayan bir duruma geldikleri ifade edilmektedir. İlk bakışta basit bir dikkatsizlik ve ihmalkârlık gibi görünen gafletin insanları adeta bir hayvan, hatta daha da aşağı bir duruma düşürdüğü görülmektedir. Bu ayetlerden önce geçen ayetlere baktığımızda bu sıfatların Allah'ın ayetlerini yalanlayan, peygamberlerin getirdiğini inkar eden kafirler için kullanıldığını görmekteyiz. Zira, Allah'ın ayetlerini yalan, peygamberlerini yalancı saymak ancak kafirlerden sadır olacak fiillerdendir. Kafirlerin bu gerçekleri örten küfürlerinin sebebi, onların Allah'ın ayetlerinden, ölümden, ahiretten ve Allah'ın azabından gafil olmalarıdır. İşte insanların gaflete düştükları bu hususlarla ilgili ayetleri dört kısımda ele alacağız.

2. 3. 1. İnsanların Allah'ın Ayetlerinden Gafil Olmaları

"Bizimle buluşmayı ummayan, dünya hayatına razı olup onunla rahat edenler ve bizim ayetlerimizden gaflet edenler...İşte kazandıkları işlerden ötürü onların varacakları yer ateştir!"⁷²

"Yeryüzünde haksız yere büyüklenenleri ayetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar her ayeti görseler de yine inanmazlar. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler, ama azgınlık yolunu görseler onu yol edinirler. Çünkü onlar, ayetlerimizi yalanladılar. Ve onları umursamaz oldular (**ve kânû anhâ ğâfilîne**)."⁷³

"Biz de onlardan öğ aldık, onları yemm (su)da boğduk! Çünkü onlar, ayetlerimizi yalanlamışlardı ve onlar umursamaz olmuşlardı (**ve kânû anhâ ğâfilîne**)."⁷⁴

70 A'râf 7/179.

71 Nahl 16/108.

72 Yûnus 10/7-8.

73 A'râf 7/146.

74 A'râf 7/136.

“Bugün senin (canından ayırdığımız) bedenini, (denizin dibinden) kurtarıp (sahilde) bir tepeye atacağız ki senden sonra gelenlere ibret olsun. Ama insanlardan çoğu bizim ayetlerimizden gafilirdirler (**an-âyâtinâ le-ğâfilûne**).”⁷⁵

“Nefsini sabah-akşam rızasını isteyerek Rabblerine yalvaranlarla beraber tut (onlarla bulunmaya candan sabret.) Gözlerin dünya süsünü isteyerek onlardan başka yana sapmasın. Kalbini bizi anmaktan alıkoyduğumuz (**men ağfelnâ kalbehû an-zikrinâ**) keyfine uyan ve işi hep aşırılık olan kişiye itaat etme.”⁷⁶

Buraya kadar zikrettiğimiz ayetlerde, insanlara Allah’ın emirleri geldiği halde gafletleri sebebiyle o ayetlerden yüz çeviren, onları yalanlayanların ve umursamayanların akıbetinin ebedî hüsrân olduğu gayet açık bir şekilde anlatılmaktadır.

“Babalari uyarılmamış, bu yüzden kendilerine de gaflet içinde kalmış (**fe-hüm gâfilûne**) bir toplumu uyarman için (seni gönderdik).”⁷⁷

“(Onu size indirdik ki): Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa (yahudi ve hristiyanlara) indirildi, biz ise onların okumasından habersizdik (o kitapları okuyamıyor, dillerini anlamıyorduk) (**an-dirâsetihim le-ğâfilûne**) demeyesiniz.”⁷⁸

Bu iki ayette ise; Allah’ın ayetlerinden gafil olmamaları veya “Allah’ın ayetlerinden habersizdik” dememeleri için kendilerinden uyarıcı peygamberler gönderildiği beyan edilmektedir. Burada insanların, gaflete düşmelerini veya gaflette kalmalarını önlemek için onlara ayetler gönderildiği ifade edilirken, bundan önceki ayetlerde ise kendilerine ayetler geldikten sonra insanların gaflette düştükleri dile getirilmektedir.

2. 3. 2. İnsanların Ölümden Gafil Olmaları

İnsanların gaflete düştükleri alanları dört gruba ayırmamıza rağmen esasen bunların hepsini “İnsanların Allah’ın Ayetlerinden Gafil Olmaları” başlığı altında toplayabiliriz. Çünkü “İnsanların Ölümden, Ahiretten, Kıyametten ve Allah’ın Azabından Gafil Olmaları”nın yegane sebebi, insanların peygamberler tarafından kendilerine getirilen ayetlerden, onlardaki emir ve yasaklardan gafil olmalarıdır. Ancak daha sistematik ve pratik olması ve okuyucunun özümsemesinin kolaylaştırılması için bu şekilde gruplandırılmış bulunuyoruz.

Ölüm ahirete açılan kapı olması itibarıyla ahiret ve kıyametle birlikte müta-laa edilebilir. Ancak insanların çoğu ahiret ve orada karşılaşacağı mükafat veya ceza endişesini içinde taşımakla birlikte, her ana ölebileceklerini, ölümü bir an akıllarından çıkarmamaları gerektiğini genellikle unutmakta ve dünya hayatını bitmeyecekmiş gibi kabul etmektedirler. Bu sebeple ölümden gafil olmalarını, ahiretten gafil olmalarından ayrı ele aldık.

“(Allah ona): ‘Andolsun, sen bundan gaflet içinde idin. Biz sen(in gözün)-den perdeni açtık; bugün artık gözün keskindir.’(dedi).”⁷⁹

75 Yûnus 10/92.

76 Kehf 18/28.

77 Yâsin 36/6.

78 En’âm 6/156.

79 Kaf 50/22.

İnsanın ölümden, dolayısıyla da ahiretten gaflette olduğunu Yüce Allah'ın **(le-kad künte fi ğafletin min hâzâ)** ifadesinde olduğu gibi te'kidli⁸⁰ bir şekilde bize bildirmesi çok manidardır. Yani insanların ölüm ve ahiretten her zaman gaflette oldukları bildirilmektedir.

2.3.3. İnsanların Ahiretten ve Kıyametten Gafil Olmaları

"Onlar sadece şu dünya hayatının dış yönünü bilirler; ahiretten ise onlar tamamen gafilirdirler **(ġâfilüne)**."⁸¹

"Rabbın Adem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye onları kendilerine şahit tutmuştu. "Evet, (buna) şahidiz" dediler. Kıyamet günü "biz bundan gafilidik! **(İnnâ künnâ an-hâzâ ġâfilüne)**" demeyesiniz."⁸²

"Onları şu hasret gününe karşı uyar ki, o zaman kendilerine gaflet içinde **(ve hüm fi ğafletin)** inanmamakta ısrar ederlerken iş bitirilmiş olur (yaptıklarına pişman olup hasret çeker dururlar, iş işten geçmiştir artık)."⁸³

"İnsanların hesapları yaklaştı, fakat onlar hala gaflet içinde **(ve hüm fi ğafletin)** yüz çevirmektedirler."⁸⁴

"Gerçek vaad (yani kıyamet) yaklaşmış olur. İnkâr edenlerin gözleri birden donup kalır. "Vah bize, biz bundan gaflet içinde idik **(kad künnâ fi ğafletin min-hâzâ)** (bunun doğru olacağını hiç düşünmüyorduk). Meğer biz zulmediyormuşuz! (diye mırıldanırlar)."⁸⁵

Bu ayetlerde insanların ölüm sonrasında karşılaşacakları ahiret hayatını ve kıyamet gününü bir problem olarak görmedikleri, aksine tam bir lâkaytlık, aldırışsızlık ve umursamazlık içinde oldukları anlatılmaktadır.

2. 3. 4. İnsanların Allah'ın Azabından Gafil Olmaları

Allah'ın, insanlara peygamberler ve onlar vasıtasıyla kitaplar göndermesinin asıl gayesi, kendisini tanımamaları ve ahiret hayatında azaptan kurtulup bahtiyar olmalarıdır. Yani insanların Allah'ın ayetlerinden, ölümden, ahiretten ve kıyametten gafil olmalarının sebebi, aslında onların ahiret hayatında karşılaşacakları azaptan gafil olmaları, onu ciddiye almamaları ve vurdumduymazlıklarıdır. Halbuki imanın asli unsurları Allah'a ve ahiret gününe inanmaktır. Kur'ân-ı Kerim'de bu iki esas her şeyden çok vurgulanmıştır. Allah, insanları gerek dünya hayatında, gerekse ahirette karşılaşabilecekleri azaba karşı devamlı uyarmıştır: "Bu böyledir, çünkü Rabbin halkı habersiz iken **(ve ehlühâ ġâfilüne)** ülkeleri zulüm ile helak edici değildir."⁸⁶ Ama insanlar, bütün bu uyarılara rağmen Allah'ın azabından gaflettedirler.

80 Bu cümledeki te'kidleri şöyle sıralayabiliriz: 1. Cümlenin başına te'kid lâm'ı getirilmesi, 2. Lâm'la birlikte **(kad)** getirilmesi, 3. cümlenin mâzî fiille kurulması, 4. sarih isim yerine **(min-hâzâ)** denilerek ism-i işaret getirilmesi gibi.

81 Rûm 30/7.

82 A'râf 7/172.

83 Meryem 19/39.

84 Enbiyâ 21/1.

85 Enbiyâ 21/97.

86 En'âm 6/131.

2. 4. Putların Onlara Tapanların İbadetinden Gafil Olması

“Allah’ı bırakıp da kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere yalvarandan daha sapık kim olabilir? Oysa onlar, bunların yalvardıklarından habersizdirler (ve hüm an-duâihim ğâfilüne).”⁸⁷

“Şimdi bizimle sizin aranızda Allah’ın şahit olması yeter; doğrusu biz sizin (bize) tapmanızdan habersizdik! (İnnâ künnâ an-ibâdetiküm le-ğâfilîne)”⁸⁸

Allah’ın ayetlerinden ve O’nun azabından gafil olan bir takım insanlar, Allah’ı bırakıp başka başka şeylere tapma yoluna gitmişlerdir. Tabii ki bu yanlış anlayışın bir trajediye dönüşmesi ancak ahirette gerçekleşecektir. O insanlara dünyada iken taptığınız tanrılarınızı çağırın da sizi kurtarsınlar denildiğinde, Allah’ı bırakıp da taptıkları o sahte tanrılar “sizin bize taptığınızdan bizim haberi-miz yoktu” demek suretiyle kendilerinin peşine takılanları hayal kırıklığına uğ-ratacaktır.

Bu ayetteki gaflet, lugat anlamıyla, bilmemek ve bir şeyden haberi olma-mak anlamlarında kullanılmıştır. Zira tarih boyunca Allah’tan başka ilah kabul edilen şeyler zaten bir şeyden habersiz olan taş, ağaç, yıldız, güneş vs. olmuştur. Firavunlar gibi insandan olan tanrılar da bu rolü oynamışlardır, ama onlar da ahirette, diğer insanların kendilerine yaptıkları kulluktan gafil olduklarını söyleyeceklerdir.

Allah’tan başka tanı yerine konulan şeyler de gafletin öznesi olmuşlar, ken-dilerine bağlanan tabirlerin dua ve ibadetlerinden gaflette kalmışlardır.

3. SONUÇLARI İTİBARIYLA GAFLET

3. 1. Gayesizlik

Kur’ân-ı Kerim’de kendisine yüklenen anlamıyla gafletin sonuçlarından ilk göze çarpan husus gayesizliktir. Oysa Allah, her şeyi bir gaye için yaratmış-tır. Yaratılanların en şerefli olan insanın gayesi de tabiidir ki, Rabbini tanımak, O’nun emirleri doğrultusunda bir hayat sürüp iki cihan/dünya-ahiret saadetine ulaşmaktır. İşte insan bu yaratılış gayesinden gafil olarak bir hayat sürecek olursa ahsen-i takvîm’den esfel-i sâfilîn derecesine düşecektir. İnsan bu aslî gayesini unuttuktan sonra, kendisi için seçtiği bütün hedefler Allah indinde bir hiç olacaktır. Bu durumu şu ayetler açık bir şekilde ortaya koy-maktadır.

“İnsanların hesapları yaklaştı, fakat onlar hala gaflet içinde yüz çevirmekte-dirler. Kendilerine Rabblerinden gelen her yeni ikazı mutlaka eğlenerek dinler-ler. Kalpleri eğlencededir. O zulmedenler, aralarında şu konuşmayı gizlediler: “Bu (Muhammed) de sizin gibi bir insan değil mi? Sizin göz göre göre büyüye mi kapılacaksınız. De ki: “Rabbim gökte ve yerde konuşulan her sözü bilir, (O’ndan gizli kalan hiç bir şey yoktur). O işitendir, bilendir.”⁸⁹

87 Ahkaf 46/5.

88 Yûnus 10/29.

89 Enbiyâ 21/1-4.

3. 2. İnançsızlık

“Onları şu hasret gününe karşı uyar ki, o zaman kendileri gaflet içinde inanmamakta ısrar ederlerken iş bitirilmiş olur (yaptıklarına pişman olup hasret çeker dururlar, iş işten geçmiştir artık).”⁹⁰

“Onlar, Allah’ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. İşte gafiller onlardır.”⁹¹

“Yeryüzünde haksız yere büyülenenleri ayetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar her ayeti görseler de yine ona inanmazlar. Doğru yolu görseler, onu yol edinmezler, ama azgınlık yolunu görseler, onu yol edinirler. Çünkü onlar, ayetlerimizi yalanladılar ve onları umursamaz oldular.”⁹²

Bu ayetlerde gaflet içinde inanmamakta ısrar edenler, kalpleri, kulakları ve gözleri mühürleneler, Allah’ın ayetlerini yalanlayanlar hep gafiller olarak tavsif edilmiştir. Bu da bize gafletin sonuçta insanı inançsızlığa götürdüğünü göstermektedir.

3. 3 Zulüm

Yaptığı işin sonunda müsbet veya menfi karşılığını göreceğinden gaflette olan veya bunu hiç düşünmeyen insan her kötülüğü yapabilir. Zulüm ise; ister kendi nefsinde karşı olsun, ister başkasına karşı olsun, insanın karşılığında bir cezaya çarptırılacağından korkmadığı zaman başvurduğu bir fiildir. İnsanların zalimleşmeleri, Allah’ın azabından gaflete düşmelerinin bariz bir sonucudur.

“Gerçek vaad (yani kıyamet) yaklaşmış olur. İnkâr edenlerin gözleri birden donup kalır! Vah bize! Biz bundan gaflet içinde idik (bunun doğru olacağını hiç düşünmüyorduk.) Meğer biz zalimlermiştik!”⁹³

3. 4. Hakdan Yüz Çevirme ve Sapma

“İnsanların hesapları yaklaştı, fakat onlar hala gaflet içinde yüz çevirmekte-ler.”⁹⁴

“Nefsini sabah-akşam rızasını isteyerek Rabblerine yalvaranlarla beraber tut (onlarla bulunmaya candan sabret). Gözlerin dünya süsünü isteyerek onlardan başka yana sapmasın Kalbini bizi anmaktan alıkoymadığımız, keyfine uyan ve işi hep aşırılık olan kişiye itaat etme.”⁹⁵

“Andolsun, Cehennem için de birçok cin ve insan yarattık ki kalpleri var, fakat onlarla inanmazlar, gözleri var, fakat onlarla görmeyizler, kulakları var, fakat onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da sapık... Ve işet gafiller onlardır.”⁹⁶

Gafletin sonuçlarından gayesizlik, inançsızlık ve zulümden sonra birisi de hakdan yüz çevirme ve sapmadır. Buraya kadar saydığımız, insanın gaflete

90 Meryem 19/39.

91 Nahl 16/108.

92 A'râf 7/146.

93 Enbiyâ 21/97.

94 Enbiyâ 21/1.

95 Kehf 18/28.

96 A'râf 7/179.

düştüğü alanlar olsun, gafletin sonuçları olsun, bunları birbirinden ayrı ayrı mütalaa etmek pek de mümkün olmamaktadır. Meselâ, Allah'ın ayetlerinden gafil olan kimse aynı zamanda ölümden, ahiretten ve dolayısıyla Allah'ın azabından da gaflette demektir. Bu durumda olan insan gafletin sonucu olarak yaratılış gayesini de unutacak, inancını da yitirecek ve haliyle hakdan yüz çevirip sapacaktır. Çünkü gaflet, sapmaya ivme kazandıran bir noktadır.

SONUÇ

Gafletin kavramı; boş bulunma, dalgınlık, dikkatsizlik, ihmal ve endişesizlik gibi anlamlara geldiği gibi, terketmek, yanılmak, bir şeyden haberi olmamak, aldırış etmemek ve umursamamak yerine de kullanılmaktadır.

Bu anlamlara yakınlığı olan sehiv/yanılma, nisyan/unutma ve dalâl/şaşıma gibi kavramlarla da birlikte kullanılan gafletin, bunlarla arasında bir sebep-sonuç ilişkisi bulunmaktadır.

Gaflet ile aralarında eşanlamlılık ilişkisi bulunan bu kavramların yanında, anlam bakımından zıtlık ilişkisi bulunan, haberdâr olmak, basîret sahibi olmak, bilme, bilgisiyle herşeyi kuşatmak ve müşahede etmek kavramlarıyla arasındaki irtibatın da, Allah'ın sıfatları bağlamında, Kur'ân'da nasıl ele alındığını inceledik. Allah Kulların yaptıklarından gafil değildir. Çünkü Allah, Habîr, Basîr, Alîm, Muhît ve Şehîd'dir. Bu sıfatlara haiz olan Yüce Allah'ın gafil olması söz konusu edilemez.

Hız Peygamber'e gafillerden olmamasının emredilmesi de sembolik bir anlam ifade etmektedir. Çünkü Allah'tan aldığı vahiyden başka bir bilgi kaynağına başvurmayan ve O'nun emirlerini insanlara iletmekle yükümlü olan Allah elçisinin gaflette olması, vazifesini hakkıyla yerine getirebilmesi açısından söz konusu değildir. O halde gafletin öznesi Allah ve O'nun peygamberi olamaz. Gafletin öznesi Allah'ın emirlerini ciddiye almayan, onları yalanlayan ve sonuçlarını da umursamayan insanlardır.

Kur'ân'da bu kavramın çok farklı düzlemlerde ele alındığını görmekteyiz. Allah'ın kullarının yaptıklarından gafil olmadığı sık sık tekrarlanırken, gaflet Allah'tan nefyedilmek-tedir. Hz. Peygamber'e gafillerden olmaması gerektiği bildirilmektedir. İnsanlardan ise ancak kalpleri, kulakları ve gözleri mühürlenmiş olanların gaflette oldukları söz konusu edilmiştir. Buna ilave olarak, yaratıcısına kulluktan ayrılma gafletine düşmüş insanların ilah olarak peşine takıldıkları putların ahirette, kendilerine tapıldığından veya yalvarıldığından gafil olduklarını itiraf etmeleri zikredilmiştir.

Gafletin öznesi olan insanın ortaya koyduğu fiiller de gafletin nesnesini oluşturmaktadır. Dalâl'in dini kullanımındaki anlamının "irşad çizgisinden kopmak" olmasına karşılık, gafletin manası ise "irşada karşı tamamıyla kayıtsız kalma"tır. İrşada, doğru yola girmeye tamamıyla kayıtsız kalan insanın, Allah'ın ayetlerinden, ölümden, ahiretten, kıyametten ve Allah'ın azabından gaflette olması sonucu, yapamayacağı kötülük yoktur. Bu sebeble gayesizlik, inançsızlık, zulüm, haktan yüz çevirme ve sapma gafletin tipik sonuçlarıdır. Çünkü gaflet sapmaya ivme kazandıran ilk hareket noktasıdır.

